

УДК 378:355:355.45

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНОЇ ГОТОВНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ ДО ДІЙ У НЕСТАНДАРТНИХ СИТУАЦІЯХ

Лемешко О. В.

Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Україна, м. Хмельницький

В статті розглядається питання професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон. Аналізуються підходи науковців до проблеми професійної готовності офіцерів-прикордонників в цілому та до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон зокрема. Обґрунтовано причини виникнення конфліктних ситуацій та вивчено способи поведінки під час нестандартної ситуації в пунктах пропуску через державний кордон. Розкриваються окремі педагогічні аспекти розвитку в майбутніх офіцерів-прикордонників професійних якостей. Визначено заходи щодо формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон.

Ключові слова: професійна готовність, нестандартна ситуація, офіцери-прикордонники, пункт пропуску, локалізація.

Лемешко О. В. Сущность и содержание профессиональной готовности офицеров-пограничников к действиям в нестандартных ситуациях / Национальная академия государственной службы Украины имени Б. Хмельницкого, Хмельницкий, Украина

В статье рассматривается вопрос профессиональной готовности будущих офицеров-пограничников к локализации нестандартных ситуаций в пунктах пропуска через государственную границу. Анализируются подходы ученых к проблеме профессиональной готовности офицеров-пограничников в целом и локализации нестандартных ситуаций в пунктах пропуска через государственную границу в частности. Обоснованно причины возникновения конфликтных ситуаций и изучены способы поведения во время нестандартной ситуации в пунктах пропуска через государственную границу. Раскрываются отдельные педагогические аспекты развития у будущих офицеров-пограничников профессиональных качеств. Определены меры по формированию готовности будущих офицеров-пограничников к локализации нестандартных ситуаций в пунктах пропуска через государственную границу.

Ключевые слова: профессиональная готовность, нестандартная ситуация, офицеры-пограничники, пункт пропуска, локализация.

Lemeshko O. V. Nature and contents of professional readiness of officers border guards to act in non-standard situations / National academy of State

Border Guard Service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, Ukraine

The article deals with the problem of professional readiness of the future border guards officers to localization of non-standard situations at the check points across the state border. Scientific approaches to the problem of professional readiness and professional competence of officers of border guards in general and to the localization of unusual situations at checkpoints across the state border in particular have been analyzed. Causes of conflict situations and learning behaviors during non-standard situations at checkpoints across the state border have been grounded. Some pedagogical aspects of professional qualities development of future officers border guards have been revealed. Measures on forming of readiness of the future officers border guards to the location of non-standard situations at checkpoints across the state border have been determined.

Key words: professional readiness, non-standard situation, officers border guards, check point, localization.

Вступ. У зв'язку зі змінами основних ризиків і загроз національній безпеці України, в результаті виникнення нових загроз на державному кордоні: міжнародна злочинність, тероризм, контрабандна діяльність, проведенням антитерористичної операції на сході України в прикордонній сфері виникла гостра необхідність у перегляді та вдосконаленні протидії цим факторам. Обстановка на державному кордоні постійно ускладнюється, тому необхідно швидко реагувати на її зміни. Керівництво Державної прикордонної служби України вимагає підняти на високий рівень професійну підготовку персоналу та підрозділів в цілому та до дій з локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон зокрема.

Основною метою підготовки є навчити персонал впевнено діяти самостійно та у взаємодії з прикордонними нарядами, а старших зміни правильно оцінювати обстановку, приймати своєчасні рішення, вірно ставити завдання підлеглим і здійснювати керівництво силами та засобами під час виконання завдань з локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Результати аналізу останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми дають можливість дійти висновку, що проблема готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон залишається актуальною для сучасної науки. Необхідність формування цієї готовності, як важливої професійно-особистісної якості майбутніх офіцерів-прикордонників, визначається у нормативно-правових документах, що регламентують їх діяльність і професійну підготовку, а також в освітньо-кваліфікаційній характеристиці випускників Національної академії Державної прикордонної

служби України імені Б. Хмельницького [1]. Проведений аналіз результатів досліджень свідчить про те, що зміст сучасної військової освіти повинен передбачати формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон. Аналіз наукових джерел з питань професійної підготовки офіцерів-прикордонників керівної ланки (В. Балашов, О. Виноград, Г. Гребенюк, А. Кучеренко, О. Парубок, В. Чернявський, В. Чупира), психологічних аспектів (А. Балендр, Т. Матієнко, О. Михайлишин, В. Пліско, М. Савчин, С. Яремчук, Т. Яценко), формування педагогічної готовності фахівців (С. Морозов, Ю. Сердюк, О. Торічний, М. Фіцула), покращення освітнього процесу (В. Клачко, І. Сніцар, Д. Таушан, С. Щербіна), передового досвіду розвинутих країн світу, стану освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі дозволило зробити висновок, що питання формування професійної готовності офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон досліджено недостатньо. Тому необхідно вирішити суперечність між змістом, формами та методами традиційної підготовки офіцерів-прикордонників і державним замовленням щодо їх професійної готовності, достатнього рівня знань, умінь і навичок.

Готовність до здійснення різних видів професійної діяльності розглядали Д. Іщенко, Л. Романишина, М. Сметанський та інші. Особливої уваги заслуговують дослідження В. Безпалько, А. Галімова, І. Грязнова, О. Діденка, В. Ягупова в сфері професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Окремі аспекти формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до різних видів професійної діяльності відображені в працях С. Полторака, І. Радванського та ін. У рамках нашого дослідження науковий інтерес становлять праці Т. Бунєєва, О. Войцехівського, О. Михайлишина, М. Тарнавського, В. Уліча та ін., присвячених дослідженню готовності до управлінської діяльності офіцера-прикордонника.

Однак комплексного дослідження з питань готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон на сьогодні немає.

Метою статті є розглянути формування професійної готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до вирішення нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон як педагогічну проблему.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикордонні підрозділи вирішують важливі оперативно-службові завдання, але якість їх виконання цілком залежить від різних соціально-психологічних явищ, які можуть спричинити нестандартні та конфліктні ситуації. В. Журавльов стверджує, що «конфлікти можуть стимулювати самоорганізацію, цілеспрямованість і розвиток систем» [2, с. 14], А. Шипілов і А. Анцупов виділяють наступні позитивні функції конфліктів: конфлікти повністю або частково усувають суперечності, що виникають через недосконалість організації діяльності,

помилки управління; дозволяють більш глибоко оцінити індивідуально-психологічні особливості людей, що беруть участь у ньому; вони дозволяють послабити психологічну напруженість, тобто реакцію учасників на конфліктну ситуацію [3, с. 241].

Основними причинами виникнення конфліктних ситуацій є невміння конструктивно спілкуватися та взаємодіяти з іншими людьми, тому дуже важливо розуміти сутність конфліктних чи нестандартних ситуацій, знати їхню соціально-психологічну природу, розрізняти причини виникнення та класифікувати за видами для роботи з попередження.

Основним напрямком професійного самовдосконалення офіцера-прикордонника повинно бути вміння правильно вирішувати нестандартні ситуації та попереджати їх виникнення. Сучасний військовий професіонал має володіти не лише певною системою знань щодо алгоритму дій в нестандартних ситуаціях, але й мати досвід роботи в стресових ситуаціях і ситуаціях пресингу. Він повинен вміти керувати підлеглим персоналом й організовувати освітній процес, адаптуватися до нових обставин без докладання серйозних зусиль. Важливо проявляти ініціативу, бути активним та прагнути до постійного розвитку та самовдосконалення. Необхідно вміти конструктивно вирішувати конфліктні ситуації і в нестандартних, неописаних в нормативно-керівних документах ситуаціях, підходити до їх вирішення творчо та застосовувати нові механізми врегулювання.

Американський психолог К. Томас розробив методіку визначення поведінки в конфліктній ситуації. Способи поведінки: 1) уникнення або ухилення від конфлікту; 2) суперництво або силовий метод; 3) пристосування; 4) компроміс; 5) співробітництво або досягнення взаємовигідного рішення.

У військовій сфері дослідження конфліктів розпочалися з 90-х років минулого століття. А. Анцупов та А. Шипілов зазначають, що «як це не парадоксально, але військова наука є однією з найбільш молодих галузей наукових знань, яка вивчає проблему конфлікту» [3, с. 40].

Багато вчених займаються проблемою дослідження сутності і значення конфліктів у військовій сфері. У своїх дослідженнях В. Семенюк розглядав психологічний аспект управління ціннісно-нормативними конфліктами у військових колективах, а Н. Феденко – психологічні аспекти подолання конфліктних ситуацій у військових колективах. Конфліктні ситуації в діяльності представників органів внутрішніх справ та шляхи їх подолання розглядалися І. Ващенко [4]. Він виділив наступні шляхи подолання конфліктних ситуацій: розробка рекомендацій для прийняття рішень працівниками органів внутрішніх справ щодо розв'язання конфлікту, удосконалення системи управління органами внутрішніх справ, організація взаємодії ОВС з місцевим населенням, підготовка персоналу до дій в умовах конфлікту, а також правове забезпечення діяльності ОВС в умовах конфлікту [4, с. 132–167].

Але проблема формування такої професійної якості у майбутніх офіцерів-прикордонників, як готовність до локалізації нестандартних та конфліктних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон не стали предметом досліджень. Деякі вчені розкривають окремі педагогічні аспекти розвитку в майбутніх офіцерів-прикордонників професійних якостей. А. Афанасьєв розкрив психологічні основи становлення військово-професійної відповідальності у курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України, В. Балашов звернув увагу на формування професійних якостей у курсантів-прикордонників у процесі професійного навчання, О. Бондаренко розглянув психологічні особливості професійного спілкування військовослужбовців в особливих умовах діяльності, О. Войцехівський зосередив увагу на питанні підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності в пунктах пропуску через державний кордон, В. Райко досліджував формування потреби в професійній самореалізації особистості курсантів-прикордонників, Ю. Сердюк виокремив педагогічні умови вдосконалення військово-педагогічної підготовки командирів підрозділів, О. Сціборовський висвітлив педагогічні особливості прийняття ефективних рішень офіцерами ДПС України у нестандартних ситуаціях.

Аналіз наукових досліджень вітчизняних і закордонних педагогів показав, що на сьогодні недостатньо вивчено проблему підготовки прикордонників до професійної діяльності в умовах нестандартних та конфліктних ситуацій, а отже форми і методи, педагогічні умови формування готовності до локалізації нестандартних ситуацій. Зрозуміло, що сьогодні необхідно розвивати в курсантів їх уміння прогнозувати дії та поведінку подорожуючих через державний кордон України, попереджати помилки і провини, вирішувати конфліктні та нестандартні ситуації.

Важливо визначити ефективні заходи щодо формування готовності майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної готовності, а отже і до локалізації нестандартних ситуацій. Результатом професійної підготовки є готовність. Сьогодні готовність досліджують: А. Капська, О. Ярошенко, С. Корищенко – професіонально-педагогічну, Д. Мазоха – професійну. Педагоги та психологи по різному трактують поняття готовність: В. Шаринський як синтез певних особистісних якостей, Є. Ільїн, М. Левітов, Д. Мехіладзе розглядають готовність як стан, К. Платонов, В. Серіков, Є. Федорчук, В. Шадріков як якість особистості, Б. Анан'єв як комплекс здібностей. Готовність людини до будь-якої діяльності можна зобразити формулою: “готовність= бажання+ знання+ вміння” або “готовий= хочу+ знаю+ вмію” [5, с. 78].

Поняття «готовність до діяльності» використовується для прогнозування стану підготовленості людини до трудової діяльності. Готовність це шлях до якісного виконання діяльності. Готовність майбутнього офіцера-прикордонника сприяє успішній адаптації до служби, кращому розумінню і сприйняттю завдань, поставлених освітнім процесом в

умовах військової служби, є передумовою професійної активності майбутнього офіцера-прикордонника, його самовдосконалення, моральної реалізації своїх знань, умінь, навичок, здібностей, професійно значимих якостей [6; 7; 8].

Дослідники, зокрема К. Дурай-Новакова, В. Моляко, Н. Мухтаров, А. Пуні, показали, що готовність, окрім загальних структурних компонентів, характеризується наявністю специфічних компонентів, які відображають особливості того чи іншого виду діяльності [8, с. 40]. Відповідно можна стверджувати, що для дослідження конфліктологічної готовності офіцерів-прикордонників важливе значення має урахування особливостей їх професійної діяльності.

У розробку поняття «готовність» зробили свій внесок і військові педагоги й психологи. Так, наприклад, військові психологи М. Дьяченко й Л. Кандибович визначили готовність як цілеспрямоване вираження особистості, стверджуючи, що вона формується під час професійної підготовки і є результатом усебічного розвитку особистості з урахуванням вимог діяльності, професії [9, с. 38]. Автори вважають готовність стійкою особистісною характеристикою, «істотною передумовою успішної діяльності», структура якої повинна містити позитивне ставлення до діяльності, професії; адекватність вимогам діяльності; необхідні знання, уміння, навички; стійкі, професійно важливі особливості сприйняття, уваги, емоційних і вольових процесів [9, с. 20].

У структурі готовності важливе значення мають знання. Саме з рівнем і обсягом доступних суб'єктові професійних знань, можливістю їхнього засвоєння, переробки, поширення та продукування співвідноситься стан і рівень розвитку готовності до діяльності. Знання є операційною складовою готовності та залежать від професійних функцій спеціаліста [6, с. 45].

Якість підготовки до професійної діяльності визначається за показниками готовності фахівця до такої діяльності. Поняття «готовність» у літературі трактується по різному. А. Асмолов розглядає готовність як особливий психічний стан, що забезпечує високу дієздатність, або як психічний стан, що посідає проміжне положення між психічними процесами й властивостями особистості [10, с. 59]. Г. Коджаспірова та О. Корольов розглядають поняття «готовність» як підготовленість особистості до успішного виконання якої-небудь діяльності. Іншими словами готовність - це налаштування особистості на певну поведінку, установка на активній доцільні дії, пристосування особистості до успішних дій у цей момент, обумовлені мотивами та психічними особливостями особистості [11, 12, 13].

А.Бевз визначає готовність як той чи інший ступінь відповідності змісту і стану психіки, фізичного здоров'я, якостей вимогам діяльності [14]. О. Войцехівський визначає поняття «готовність майбутніх офіцерів-прикордонників до професійної діяльності» як інтегративну професійно важливу властивість курсанта, що характеризується наявністю системи знань і сформованих умінь, самосвідомості, переконаності в особистій

значущості самовдосконалення та успішного просування по службі та вважає, що готовність майбутнього офіцера-прикордонника передбачає наявність у нього здатності до саморегуляції та самоналаштування, вміння мобілізувати свій духовний, особистісний, фізичний потенціали на вирішення поставлених завдань у відповідних умовах [10].

Висновки. Таким чином, дослідники визначають готовність як складне, цілісне особистісне утворення, як активний стан особистості, як професійно-педагогічну спрямованість особистості, а також як інтегративну професійну якість. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що незважаючи на різні дослідження, поняття проесійної готовності до локалізації нестандартних ситуацій в пунктах пропуску через державний кордон вивчено недостатньо. Нагальною є необхідність вирішити суперечності між вимогами до професійної готовності офіцерів-прикордонників в пунктах пропуску в сучасних умовах і реальним станом такої готовності.

Література:

1. Освітньо-кваліфікаційна характеристика на випускника Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький: Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2008. – 66 с.
2. Журавлев В. И. Основы педагогической конфликтологии / В. И. Журавлев. – М.: Рос. пед. агентство, 1995. – 183 с.
3. Анцупов А. Я. Конфликтология: учеб. для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. - 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 496 с.
4. Ващенко І. В. Конфлікти: сучасний стан, проблеми та напрямки їх вирішення в органах внутрішніх справ: монографія / І. В. Ващенко. – Х.: ОВС, 2002. – 256 с.
5. Акимов С. С. Готовность бакалавров технологического образования к научно-исследовательской деятельности / С. С. Акимов // Информационныетехнологии в образовании: VIII открытая научно-практическая конференция студентов и аспирантов. – М.: Издательство СПбГУИТМО, 2005. – 85 с.
6. Управління повсякденною діяльністю з'єднання (частини) Прикордонних військ: курс лекцій / В. О. Балашов, В. М. Махобей, Ю. П. Лазоренко, О. А. Волькович. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 1999. – 105 с.
7. Кулюткина Ю. Н. Моделирование педагогических ситуаций / под ред. Ю. Н. Кулюткина, Г. С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1981. – 134 с.
8. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посіб. / Л. М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с.
9. Дьяченко М. И. Психология высшей школы / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск: Из-во БГУ, 1981. – 383 с.
10. Асмолов А. Г. Психология личности: Принципы общепсихологического анализа: учеб. для вузов по специальности «Психология» / А. Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.

11. Коджаспірова Г. М. Педагогический словарь (для студентов высш. и сред. пед. учебных заведений) [Текст] / Г. М. Коджаспірова, А. Ю. Коджаспіров. – М.: Академия, 2000. – 176 с.

12. Корольов О. П. Професійне становлення викладачів-початківці військового вузу [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. пед. наук: 20.02.02 «Військова педагогіка та психологія» / О. П. Корольов. – Хмельницький, 1997. – 18 с.

13. Корольов О. П. Система етичного виховання працівників Державної митної служби України [Текст] / О. П. Корольов // Збірник наукових праць / [гол. ред. В. О. Балашов]. – Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2003. – № 25. Частина II. – С. 242–249. – (Серія «Педагогічні та психологічні науки»).

14. Бевз А. А. Психологічні умови подолання труднощів у педагогічній діяльності викладачем вищого військового навчального закладу [Текст]: дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / Артур Анатолійович Бевз. – Хмельницький, 2004. – 209 с.

References:

1. Osvitn'o-kvalifikatsiyana kharakterystyka na vypusknika Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny im. B.Khmel'nyts'koho. – Khmel'nyts'kyu: Vyd-vo Nats. akad. Derzh. prykordon. sluzhby Ukrayiny im. B. Khmel'nyts'koho, 2008. – 66 s.

2. Zhuravlev V. I. Osnovy pedagogicheskoy konfliktologii / V. I. Zhuravlev. – M.: Ros. ped. agentstvo, 1995. – 183 s.

3. Antsupov A. Ya. Konfliktologiya : ucheb. dlya vuzov / A. Ya. Antsupov, A. I. Shipilov. 3-e izd. – SPb. : Piter, 2007. – 496 s.

4. Vashchenko I. V. Konflikty: suchasnyy stan, problemy ta napryamky yikh vyrishennya v orhanakh vnutrishnikh sprav: monohrafiya / I. V. Vashchenko. – Kh.: OVS, 2002. – 256 s.

5. Akimov S.S. Gotovnost bakalavrov tekhnologicheskogo obrazovaniya k nauchno-issledovatel'skoy deyatel'nosti / S. S. Akimov // Informatsionnyetekhnologii v obrazovanii: VIII otkrytaya nauchno-prakticheskaya konferentsiya studentov i aspirantov. – M.: Izdatel'stvo SPbGUITMO, 2005. – 85 s.

6. Upravlinnya povsyakdennoyu diyal'nistyuu z'yednannya (chastyny) Prykordonnykh viys'k: kurs lektsiy / V. O. Balashov, V. M. Makhobey, Yu. P. Lazorenko, O. A. Vol'kovych. – Khmel'nyts'kyu: Vyd-vo NAPVU, 1999. – 105 s.

7. Kulyutkina Yu .N. Modelirovanie pedagogicheskikh situatsiy / pod red. Yu. N. Kulyutkina, G. S. Sukhobskoy. – M. : Pedagogika, 1981. – 134 s.

8. Karamushka L. M. Psikhologiya upravlinnya: navch. posib. / L. M. Karamushka. – K.: Milenium, 2003. – 344 s.

9. Dyachenko M. I. Psikhologiya vysshey shkoly / M. I. Dyachenko, L. A. Kandybovich. – Minsk: Iz-vo BGU, 1981. – 383 s.

10. Asmolov A. G. *Psikhologiya lichnosti: Printsipy obshchepsikhologicheskogo analiza : ucheb. dlya vuzov po spetsialnosti «Psikhologiya»* / A. G. Asmolov. – M.: Izd-vo MGU, 1990. – 367 s.
11. Kodzhaspirova G. M. *Pedagogicheskiy slovar (dlya studentov vyssh. i sred. ped. uchebnykh zavedeniy)* [Tekst] / G. M. Kodzhaspirova, A. Yu. Kodzhaspirov. – M.: Akademiya, 2000. – 176 s.
12. Korol'ov O. P. *Profesiyne stanovlennya vykladachiv-pochatktivtsi viys'kovoho vuzu* [Tekst] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk, stupenya kand. ped. nauk: 20.02.02 «Viys'kova pedahohika ta psykholohiya» / O. P. Korol'ov. – Khmel'nyts'kyy, 1997. – 18 s.
13. Korol'ov O. P. *Systema etychnoho vykhovannya pratsivnykiv Derzhavnoyi mytnoyi sluzhby Ukrayiny* [Tekst] / O. P. Korol'ov // *Zbirnyk naukovykh prats'* / [hol. red. V. O. Balashov]. – Khmel'nyts'kyy: Vydavnytstvo NADPSU, 2003. – № 25. *Chastyna II.* – S. 242–249. – (Seriya «Pedahohichni ta psykholohichni nauky»).
14. Bevz A. A. *Psykholohichni umovy podolannya trudnoshchiv u pedahohichniy diyal'nosti vykladachem vyshchoho viys'kovoho navchal'noho zakladu* [Tekst]: dys. ... kand. psykol. nauk: spets. 19.00.09 «Psykholohyya diyal'nosti v osoblyvykh umovakh» / Artur Anatoliyovych Bevz. – Khmel'nyts'kyy, 2004. – 209 s.